

LANDSARKIVETS I UPPSALA SMÅSKRIFTSERIE NR 10

650 stycken citroner,
120 stycken påmerantzer,
200 stycken apellisiner

En guide till tullarkiven
på Landsarkivet i Uppsala

Åsa Strandberg

Uppsala 2013

Landsarkivets i Uppsala småskriftserie utges av:
Landsarkivet i Uppsala, Box 135, 751 04 Uppsala

Tel: 010-476 84 00

E-post: landsarkivet.ula@riksarkivet.se

Hemsida: riksarkivet.se

Denna småskrift är en redigerad version av Åsa Strandbergs uppsats ”650 stycken citroner, 120 stycken påmerantzer, 200 stycken apellisiner. Vägledning till tullarkiven på Landsarkivet i Uppsala” (Institutionen för ABM, Uppsatser inom arkivvetenskap ISSN 1651-6087, magisterexamensarbete, 15 högskolepoäng, 2011, nr 84). Redigering av uppsatsen för utgivning i landsarkivets småskriftserie har gjorts i samråd med författaren.

Titel: ur Tullkammarrens i Nyköping tulljournal 10 juli 1712

Omslagsbild: Förbud emot införsel af utländskt Bränwin

© Landsarkivet i Uppsala

Tryck: TrycksaksMäklaren i Uppsala

ISSN: 1651-369X

Innehållsförteckning

Inledning	5
Tullavgiften	5
Allehanda tullar	6
Sjötullen organiseras	8
Landtullen införs	9
Generaltullstyrelsen	11
Ingångar till tullarkiven	11
Tullarkivens homogenitet	13
Sjötullens olika enheter	14
Tullkammarrens i Nyköping arkiv 1676–1831	16
Tullanstaltens i Köping arkiv 1939–1981	21
Tullexpeditionens i Östhammar arkiv 1830–1931	30
Gränstullen	33
Tullstationens i Gördalen arkiv 1897–1962	35
Landtull och accis	42
Tullkammarrens i Torshälla arkiv 1781–1860	44
Accisrätten	46
Accisrättens i Arboga arkiv 1744–1812	46
Lästips	47
Appendix 1: Tullterminologi	49
Appendix 2: Tullarkiven på Landsarkivet i Uppsala	52
Appendix 3: Accisrätter på Landsarkivet i Uppsala	53

Inledning

På Landsarkivet i Uppsala finns det ett rikt och spännande material i de olika tullarkiven. Här förvaras tullarkiv från de län som ingår i Landsarkivets ansvarsområde: Dalarna, Södermanland, Uppsala, Västmanland och Örebro. Tullarkiven härstammar från allt ifrån tullanstalten i Uppsala, till tullstationen i Storsätern, till tullkammaren i Örebro. De äldsta källorna går tillbaka till 1676 och de yngsta handlingarna är från 1995. Det är med andra ord ett tidsmässigt, geografiskt och organisatoriskt vitt omspannande material. Tullarkiven på Landsarkivet i Uppsala kan sägas återspegla tullväsendets framväxt och verksamhet i Sverige.

Tullavgiften

Tullavgifter har sedan lång tid tillbaka uppburits, och uppbärs fortfarande, av flera anledningar. Huvudavsikten är att fungera som inkomst för staten, men också för att skydda interna intressen, som en slags näringspolitisk åtgärd. Importtullen av utländska varor kan delas in i skyddstull respektive finanstull. Skyddstullen avser att reglera importen och därmed värna om den inhemska produktionen. Finanstullen är mer renodlad inkomst på utländskt gods, såsom kaffe, choklad och dylikt.

När tullavgifter infördes i Sverige är osäkert, men eventuellt kan de äldsta spåren härledas till slutet på 1100-talet i samband med handel på Gotland. Vidare nämns det i handlingar från 1200-talet att Birger Jarl gett tullfrihet åt Lübeck och Hamburg. Lübeck var under en lång tid en av de allra viktigaste stapelstäderna i Östersjöregionen, med följaktligen en mycket stark ekonomisk ställning. Den så kallade licenten gjorde hansastaden intressant för såväl den svenska som danska kung-

en att antingen lägga vantarna på eller åtminstone försöka bryta dess monopolliknande ställning. Under medeltiden fanns det ingen egentlig organiserad form av uppbärandet av tullavgifter, även om man med sannolikhet kan anta att den förekom i någon skepnad.

Tullväsendets framväxt i Sverige hör samman med samhällets allmänna utveckling och kanske framför allt de politiska skeendena och statskronans ständiga behov av finanser. Gustav Vasa hade i egenskap av Sveriges kung en ekonomisk och politisk agenda som avsåg att driva in skatter och andra rikedomar till kronan. I detta ingick insamlandet av tullavgift. 1536 införde han en tullordning på importvaror där tullen uppgick till fem procent av varuvärdet. 1552 utfärdades en tullordinantia som fastställde att exportvarornas tullavgift skulle vara tre procent av varuvärdet. Gustav Vasa var således den första regenten i Sverige att på ett organiserat vis samla in tullintäkter.

Allehanda tullar

Under 1530-talet och framåt inrättades tullkamrar i sjöstäder för att uppbära sjötullen, kallad stora tullen eller stora sjötullen. De ställen som ansågs ha god tillväxtpotential tilldelades stapelstadsstatus, vilket resulterade i att dessa städers utveckling gynnades framom andra. Sjötullen fick nämligen endast uppbäras i stapelstäder.

Landtullen, även kallad lilla tullen eller småtullen, inrättades 1622 efter riksdagsbeslut, och skulle betalas för alla inhemska konsumtionsvaror som fördes in från landsbygden till städer och bergslag, och som såldes på marknadsplatser och torg. Landtullen introducerades i samband med Gustav II Adolfs växande behov av finansiering av det pågående kriget mot Polen.

Accis var en slags konsumtionsskatt som infördes i samband med 1572 års tull- och accisförordning. När lilla tullen inrättades 1622 omvandlades accisen till att omfatta matvaror; allt som bakades, bryggdes och slaktades i städerna. För att den skulle kunna uppbäras krävdes delvis tillsyn i hemmen. Det var landtullens personal som fick den otacksamma uppgiften att visitera, benämningen ”tullsnok” fick sitt ursprung från dylika sammanhang. Accisen betalades antingen vid tullporten eller till acciskammaren.

Utöver sjö- och landtullen fanns det en gränstull, inrättad kring 1605 av Karl IX. Såsom namnet antyder, var det en tull som uppbars i samband med att varor fördes över landsgränser, ofta i liten skala. Den påminde om landtullen när det gällde vilka varor som skulle förtullas. Det outvecklade och dåliga skicket på landsbygdens vägar medgav inte några omfattande transporter av varor, varmed gränstullens betydelse för statskassan var i det närmaste försumbar. Gränstullen uppgick i sjötullen i slutet på 1600-talet, mycket på grund av ändrade gränsförhållanden.

Slutligen kan kvarntullen nämnas. Den skulle uppbäras i samband med att man malde sin säd vid kvarnen. Uppbörderna av kvarntullen var problematisk då kronan inte hade tillräckligt många kvarnar, och de ej heller var jämnt fördelade över riket. Kvarntullen kom att gälla även adeln men de fattigaste drabbades hårdast, med påföljden att man malde säden hemmavid istället. För att ändå få in medel, infördes istället mantalspenningen 1635, som var en fast summa per hushåll.

Tillspetsat kan man säga att uppbörden av olika skatter och tullar skapade ett behov av att kontrollera befolkningens mängd. Genom att låta upprätta längder på alla som kunde avkrävas de oundvikliga penningarna, kunde kronan försäkra sig om att

ingen blev bortglömd. Så föddes ”folkalängderna” (mantalslängderna som mantalspenningen baserades på som ersättning för kvarntullen).

De krig som Gustav II Adolf förde mot Danmark, Polen och Ryssland, men även fredsuppgörelserna, speciellt Älvsborgs lösen, krävde enorma statsfinansiella resurser. Detta bidrog bland annat till att nya tullavgifter infördes och framför allt att en organiserad verksamhet krävdes för att inbringa det nog så välbehövliga kapitalet.

Sjötullen organiseras

År 1636 inrättades en överstyrelse för sjötullen i samband med att den så kallade handelsordinantian utfärdades. Detta räknas som året då Sverige fick en fast organisation för förvaltning av tullavgifter, ett tullverk. Det nya tullverket lydde under kammarkollegiet för att ganska snart uppgå i kommerskollegiet. Den som egentligen hade direkt uppsikt över tullverket var rikskanslern Axel Oxenstierna (1583–1654), som brukar tillskrivas en avgörande roll inom utvecklingen av rikets finansförvaltning (och det mesta inom statsförvaltningen och utvecklingen av det svenska samhället i övrigt).

I 1636 års handelsordinantia ingick seglationsordningen som mer utförligt lade upp hur sjötullen skulle inbringas, såväl praktiskt som administrativt. Till det nya tullverkets utformning hade man hjälp av Peter Spiering Silfvercrona, som mycket framgångsrikt hade utvecklat tullväsendet i Preussen, och vars idéer man hoppades skulle vara lika inkomstbringande för svensk del.

Seglationsordningen innebar även en inskräpning av stapelstäder som fick bedriva utrikeshandel, till skillnad från uppstäder som fick inrikta sig på inrikeshandel. Genom att kon-

centrera dem till ett begränsat antal kunde man mer effektivt kontrollera uppbörden av sjötullen. För att förhindra smuggling förlades inloppsstationer längre ut i skärgården. Seglations- och tullordningen skulle övervakas av generaltullförvaltaren, och dess förste föreståndare var Mårten Augustinsson.

För att ge en liten uppfattning om den ekonomiska dådkraft som sjötullen innebar vid den här tidpunkten, kan man jämföra hur Mårten Augustinssons inkomst stod sig gentemot de andra tjänstemännens inom tullverket. Hans lön var fem procent av tulluppbörden, vilket gav honom en årsinkomst i medel på 20 000 daler silvermynt (dlr smt) under åren 1637–1641. En besökare hade en årslön på 72 dlr smt medan en tullnär kom upp till 1050 dlr smt. Under slutet av 1630-talet gick ungefär $\frac{2}{3}$ av utrikeshandeln via Stockholm. Två andra stapelstäder som inbringade någon nämnvärd tulluppbörd var Göteborg och Norrköping. Sjötullens årsintäkt uppgick år 1636 till 148 979 dlr smt, medan den fem år senare hade stigit till 468 098 dlr smt; en ökning med över 300 procent.

Det höga arvudet gjorde att Augustinsson bland annat kunde agera som långgivare åt kronan (som behövde finansiera krig) med stora sjötullen som säkerhet. Han var, om man så vill, en slags riksbank före dess grundande 1668. Inrättandet av ett samordnande tullverk hade med andra ord gett en mycket god utdelning, för såväl generaltullförvaltaren själv som för kronan.

Landtullen införs

När lilla tullen infördes 1622 var det en ny form av tull. Det hade förvisso sedan medeltiden funnits liknande inrikes-, passage- eller porttullar, men nu skulle det uppbäras tull även vid införsel av konsumtionsvaror till marknadsplatser och torg ute

på landsbygden. ”En tull och accis ... av alle ätliga, slitlige och förnötlige varor”. Till skillnad från sjötullen gällde landtullen enbart vid införsel av varor.

Återigen var det Stockholm som genererade mest medel från lilla tullen, som under 1600-talet utgjorde ungefär 40 procent av den sammanlagda landtullintäkten i Sverige. Tullsatsen var till en början ungefär tre procent av varuvärdet och höjdes successivt. För att generera ytterligare tull höjdes även varuvärdet 1638. De gradvisa ökningarna av tullsats och varuvärde resulterade sedermera i att landtullen och accisen vid sekelskiftet uppgick till ca tio procent av kronans sammanlagda årsinkomster. Precis som med sjötullen kom landtullen att bli en lukrativ verksamhet för staten, även om dess ekonomiska betydelse i begynnelsen lär ha varit jämförelsevis blygsam. Från början var det tänkt att lilla tullen skulle vara provisorisk, men inrikeshandeln tilltog rejält under 1620-talet och framåt, varmed småtullarna inte avskaffades förrän 1810. I likhet med sjötullen var landtullen förpaktad eller privatiserad i omgångar, vilket innebar att kronan arrenderade ut uppbörden av tull. Således kunde man försäkra sig om en fast summa att räkna med i riksbokföringen.

Landtullen var ingalunda någon populär skatt, och för ovanlighetens skull omfattade den även de högre stånden, som kompengades med andra förmåner i gengäld. Något som underströk dess impopularitet var att den skulle avläggas i reda pengar, vilket ter sig besvärligt i ett samhälle där det mesta betalades i natura. Utöver betalningsmedlets beskaffenhet, var det kanske framför allt kontrollen av varorna och tolkningen av varornas värde som tullavgiften baserades på som gav upphov till en hel del missnöje.

Generaltullstyrelsen

Bakgrunden till generaltullstyrelsen går tillbaka till den nya riksdagsordningen 1809, då förpaktningen av statens inkomster förbjöds. Vidare avskaffades lilla tullen och accisen 1810. Dessa händelser innebar en förändring i tullverkets funktion och organisation, och för att kunna fortsätta upprätthålla samordning och ansvar över tullarnas verksamhet bildades Kungliga Generaltullstyrelsen 1824. Till en början fungerade den som en självständig central tulladministration. Det är en myndighet som existerar än idag och numera lyder under Finansdepartementet. Generaltullstyrelsens uppgift är att se till att författningarna och redovisningen av tulluppbörden efterlevs, vilket i praktiken tillämpas av tullverket och dess enheter ute i landet.

Ingångar till tullarkiven

Tullarkiven på Landsarkivet i Uppsala består i första hand av olika sjö- och gränstullar samt accisrätter. I och med landtullens avskaffande 1810 finns det förhållandevis lite material som härrör från den verksamheten. Den kraftiga representationen av sjötullar har även sin naturliga förklaring i geografien; Mälardalen med dess förgreningar, och kustremsan vid Södermanlands och Uppsala län skapade ett antal uppbördsställen för sjötullen. Likväl är arkivbestånd från gränsbevakningsstationerna i Dalarna mot den norska gränsen relativt många till antalet. Tullarkivens handlingar återspeglar verksamheter som förekom på flera nivåer. Kronologiskt sträcker de sig från 1600-talet och framåt. Allt detta påverkar vilken typ av handlingar som finns i arkiven.

Arkivförteckningar till tullarkiven finns i första hand i pappersform och man finner dem i de blåa pärmarna i Landsarkivets forskarexpedition. På sikt kommer förteckningarna även

att finnas digitalt, åtkomliga via *Nationell ArkivDatabas* (NAD) på Riksarkivets hemsida. I skrivande stund är inte alla förteckningar utlagda, och de som är utlagda är inte alltid kompletta, men NAD ger åtminstone besked om vilka tullarkiv som förvaras på Landsarkivet i Uppsala.

Kungörelse angående förhöjd tulltaxa för avskaffad landtull och accis 1811 (Tullkammaren i Nyköping volym 17)

Tullarkivens homogenitet

I vissa arkiv är en del serier vanligare än andra. Med tanke på att tullar i mångt och mycket handlar om att uppbära medel till staten, är det föga förvånande att huvudavdelningen för *räkenskaper* (G), förekommer i nästan alla tullarkiv. Dock tenderar handlingarna i den huvudavdelningen ofta vara gallrade när det gäller de yngre arkiven. En redogörelse för själva räkenskapsmaterialet är medvetet inte inkluderad i den här arkivguiden, eftersom dess innehåll och utformning är tämligen statistiskt, även om de handlingarna är goda utgångspunkter för ekonomisk statistik. Samma information finns oftast i andra serier, för att återkomma i sammanställd form för räkenskaper. Där-
emot finns det annan typ av handlingar bland räkenskapsserierna som kan vara av intresse, nämligen konfiskationsjournalerna. I vissa arkiv förekommer dessa handlingar bland de utgående journalerna.

En annan vanligt förekommande serie är *koncept* och *utgående skrivelser* som återfinns under huvudavdelning B. Till omfånget är den oftast en av de mindre, även om den huvudavdelningen återspeglar verksamheten på ett mer unikt plan. Där-
emot utgörs en av de större serierna inom tullarkiv av *inkomna skrivelser*, huvudavdelning E. Den innehåller i första hand handlingar angående förordningar, regler, direktiv och bestämmelser som styrde verksamheten hos de olika tullinstanserna. Dessa allmänna regler och förordningar kallades främst för cirkulär, kungörelser eller rundskrivelser.

Likaså är huvudavdelning D, *liggare* och *register*, en given del i många tullarkiv, speciellt i sjö- och gränstullarnas arkiv. Här förekommer olika listor över exempelvis skepp och redogörelser för tulluppbörd från varuimporten eller -exporten. Mycket av informationen som finns här återkommer i räk-

skaperna och journalerna (huvudavdelning G). De ger en god inblick i den vardagliga ruljansen på en tullkammare eller tullstation. Vaktböcker eller dagböcker förekommer också i många av tullarkiven under D-serien.

Överlag finns en kongruens mellan de olika tullarkivens serier och handlingar. Däremot kan det vara bra att ha i åtanke att vissa handlingar, exempelvis skeppslistor, kan finnas i olika serier beroende på arkiv; vanligtvis finns de i serie D men i enstaka fall kan de förekomma i serie A eller B. Uppslag till olika forskningsämnen kan därmed delas upp i många ingångar. Dels kan själva serierna och deras handlingar vara givande beroende på frågeställning, dels kan själva arkivbildaren ge en helhetsbild av en verksamhet och på vilket sätt den förändrades genom åren.

Sjötullens olika enheter

Sjötullen fortsatte med uppbörden av tullavgift en bit in på 1900-talet. Den har genomgått förändringar i sina uppdrag från tulluppbörd till att få en allt större roll inom bevakning och kontroll av import- och exportvaror, vilket framgår i arkivhandlingarnas utformning. (Handelsavtal mellan olika länder innebar att uppbörd av tullavgift alltmer sällan blev en uppgift för tullen.) Sjötullens organisation var uppdelad i mindre enheter ute i landet, i första hand tullkammare, stationer, anstalter och expeditioner, som alla lydde under Generaltullstyrelsen.

En *tullkammare* hade hand om tullförvaltningen i stapelstäderna. Vissa arkiv innehåller handlingar där begreppen tullkammare, tullanstalt och tullstation används inkonsekvent. Det verkar som om termen *tullanstalt* användes av de mindre tullinrättningarna, men en och samma arkivbildare kan ändra benämning till tullkammare (såsom den i Köping, se nedan). Det

råder alltså en viss begreppsförskjutning(/förvirring) inom vissa arkivbildare, som inte nödvändigtvis påverkade själva verksamheten eller handlingarnas beskaffenhet, eftersom dokumenten är de samma, medan namnet förändrades.

Termen *tullstation* infördes 1876, och från och med 1992 hade en tullkammare en tullstation under sig, som fungerade som en utlokaliserad del av tullkammaren. Tullstationen hade begränsad förtullningsrätt, medan huvudansvaret för klareringen låg hos tullkammaren. Detta återspeglas delvis i handlingarna och framför allt i att serien för räkenskaper är mer omfattande i tullkamrarnas arkiv jämfört med tullstationernas, samt i tullstationernas serie E där de inkomna skrivelserna bland annat kan komma från en tullkammare. I gränstullarkiven finner man begreppet tullstation, med det alternerande namnet gränspostering, och dessa arkivbildare hade i sin tur en (gräns)-tullkammare som sin närmaste överordnade instans.

En *tullexpedition* ligger vid kusten och hade precis som tullstationen begränsad förtullningsrätt. Tullexpeditionens främsta uppgift var att se till att sjötrafiken förlöpte smidigt. Termen var i bruk under åren 1905–1927.

Omstruktureringar i tullverkets organisation har skett så gott som fortlöpande, vilket också har skapat en del nya begrepp. En av dem var indelningen av landet i fyra tullregioner; norra, södra, östra och västra, vilket skedde i mitten på 1970-talet. Tullregionerna delades sin tur i tulldistrikt, vars ledningsorgan var *distriktstullkammaren* (som hade tullkammare och tullstationer under sig). En distriktstullkammare skilde sig från tullkammare och tullstation genom att ha en ”fullständig bevakningsorganisation”, men det påverkar inte handlingarnas beskaffenhet.

I den här guiden har tullkammaren i Nyköping, tullanstalten i Köping och tullexpeditionen i Östhammar valts att representera sjötullen ur ett organisatoriskt, kronologiskt och geografiskt perspektiv. Ett typiskt gränstullarkiv belyses av tullstationen i Gördalen, medan landtullen och accisen exemplifieras av tullkammarens i Torshälla arkiv. Accisrätten företräds av den i Arboga. Dessa exempel utgör endast en del av de talrika tullarkiven.

Tullkammarens i Nyköping arkiv 1676–1831

Det äldsta tullarkivet på Landsarkivet i Uppsala representeras av tullkammarens i Nyköping arkiv, med handlingar från 1600-talet och framåt. Nyköpings geografiska läge intill skärgården innebar att dess tullkammare uppbar den stora sjötullen. Arkivet består mestadels av serien *inkomna skrivelser*, där handlingarna visar hur en sjötull förvaltades under framför allt 1700-talet fram till 1830, inalles 19 volymer. Utöver de inkomna skrivelserna finns det en volym för respektive *protokoll*, *brevkoncept* och *tulljournal*.

För att ge exempel på arkivets innehåll samt en inblick i sjötullens organisation och verksamhet under 1700-talet har jag gjort nedslag i några volymer med inkomna skrivelser, tulljournaler och protokoll.

Tullkammaren i Nyköping volym 3, tulljournal 1710–1722

På bokens framsida står det Nyköpings Stoorä Siötull Cammarres Inkommande Journaler Pro A:o 1710, medan det på volymens rygg står skrivet att den även skulle innehålla utgående journaler. Några utgående journaler förekommer dock inte i volymen.

Tulljournalernas upplägg följer ett generellt mönster med skepparens namn, lista på importvarorna och de erlagda avgifterna. Man kan notera hur skeppen började anlända till Nyköping under våren, allt från mitten av april till början av maj eller juni. Fartygen fortsatte att komma till slutet på oktober, några år ända fram till början på december.

Tulljournalen ger en bild av vad som ansågs vara värt att importera. Exempelvis importerade Lars Swan i juni 1714 bland annat "...8. dus. gem. skåtska handskar, 100 pund brun bresillia, 4 dutzin ullkardar, 8 rijs fijnt skrijfpapper...". Journalen visar också att det inte bara var män som stod för införseln av utländska, exotiska varor. Bland varuägarna dyker 1722 ett kvinnonamn, Helena Margareta Eek, upp.

Redovisningen av godsen och deras tullavgifter reglerades av olika bestämmelser, vilka man finner i volymen för inkomna skrivelser.

Tullkammaren i Nyköping volym 7, inkomna skrivelser 1715–1724

I början av volymen står det "Register över ankomna brev och ordre till Nyköpings Stora Siöö Tull Cammare nembl.n", vilket också är en koncis beskrivning av handlingarnas innehåll. I början på 1700-talet handlade de inkomna skrivelserna mycket om allmänna bestämmelser kring tulltaxor, tullfrihet, vilka myntslag som gällde vid olika tullavgifter samt hur och när redovisning och räkenskaper skulle ske. I oktober 1715 hade det exempelvis inkommit följande direktiv: "Inkommande tullen betalas med Rd: Specie, men uthgående med Carol.r och Plåtar".

Nyköping Tullkammars Jnl

April 17.

N: 9.

Kingas Plas Beatt Gammars Lübeck
 Sundens Luffman med sin skydd.
 1 loot sin Goffering, för 30. lö/20 s,
 för 5 Mann Chund, jumbaför
 3 Bander för 2 följande Anför

Jacob Rot skift

4 ^{te} 10 ^{te} 22 ^{de} li	1. 12 -
1. Cunn och dyk	10 -
4 ^{te} 2 ^{de} 20 ^{de} Partiger för skydd	3. 30 -
3. Cunn och Länberget	2 -
19. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	4. 10. 12 -
20. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	4. 2 -
100. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	2. 29 -
50. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	31. 6 -
40. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	1. 2 -
40. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	1. 24 -
5. 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	35 -
5 ^{te} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	1. 2 -
	25. 12

2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	2. 24. -
2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	2. 24. -
2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	40. -
2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de} 2 ^{de}	10. -

500^l

Stansporleras 25. 11. 12

Inkommande tulljournal för april månad 1714 (Tullkammaren i Nyköping volym 3)

Tullkammaren i Nyköping volym 13, inkomna skrivelser 1767–1772

Hur såg de inkomna skrivelserna ut 50 år senare? Volymen inleds lakoniskt med ”Registratur”. Även i detta band förekommer handlingar angående allmänna regler och bestämmelser, hur räkenskaperna skall redovisas och när de ska skickas in. Vidare finns det specifikationer om hur växlar bör vara slutna av edsvurna växlare, hur last skall beräknas, hur socker och tobak skall vägas, hur olika myntslag skall hanteras, och att listor över förbjudna varor skall skickas in. Det som skiljer volym 13 från nummer 7 är handlingar angående enskilda tulltjänstemän och deras befattningar, permissioner och pensioner. Dokumenten återspeglar hur tullen hade fått en allt mer omfattande verksamhet.

Tullkammaren i Nyköping volym 1, protokoll 1757–1830

Kommentarer angående tulltjänstemännens karaktär kan man vidare se i volymen för protokoll. Volymen innehåller även dossierer om tullhusets syn- och besiktningssinstrument, mellan åren 1757–1824. I handlingen för personella berättelser för år 1829 kan man läsa en kort sammanfattning av karriären och vilka kvalitéer som ansågs vara viktiga i yrkesutövningen som tulltjänsteman. Nykter, skicklig och pålitlig verkar ha varit honnörsorden framom andra.

Tullkammaren i Nyköping volym 17, inkomna skrivelser 1807–1814

Nedslag bland dokumenten från 1800-talets början belyser påtagligt att vanligt förekommande handlingar i tullarkivens serie för inkomna skrivelser är cirkulär och kungörelser. Dessa all-

männa direktiv har nu nästan uteslutande blivit tryckta handlingar till skillnad från de handskrivna under 1700-talet.

Något som är frapperande är den frekvens med vilken dessa direktiv skickades ut; det måste ha rått en febril aktivitet hos sjötullens överdirektör och hos överinspektörerna vid sjötullskamrarna. Man kan fråga sig huruvida alla berörda parter faktiskt läste dessa utskick, vilket inte alltid verkar ha varit fallet; vissa av cirkulären i volymen har förblivit ouppsprättade. Dessa "Circulaire-ordres Till Samtelige Sjtöulls-kamrarne i Riket" berörde vitt skilda ämnen, men i regel är de mer allmänna till sin karaktär och innehåller förmaningar, uppmaningar och påminnelser. Kungörelserna var däremot ofta mer konkreta i innehåll; de behandlade nya regler och förordningar som tullkamrarna skulle införliva i sin dagliga verksamhet.

I och med landtullens och accisens avskaffande 1810 var kronan nödgad att ersätta den förlorade intäkten. Den 11 oktober 1811 utkom således en kungörelse "Angående Tullförhöjning och särskilde Afgifter å wißa Waror, til ersättning för Landtulls- och Accisinkomsten". I kungörelsen finns en lista över inkommande och utgående livsmedelsvaror som berördes av förhöjda tullavgifter. Apelsiner och citroner bland andra berördes av tullförhöjningen. Dessa kungörelser innehöll ofta förtryckta kolumner som tjänade som exempel på hur uppbörden skulle redovisas; andra slags listor som skulle upprättas var tulltjänstemännens pensioner eller skeppens beskaftenhet.

Cirkulären och kungörelserna i tullkammarens i Nyköping arkiv är en mycket rik källa för hur olika regler och förordningar utformades och utfärdades, vilka i sin tur säger en hel del om alla de nivåer i samhället som påverkades av import- och exporthandeln. Vidare visar de vilka varor som det handlades med vid den här tiden och vilka länder som handel idkades

med. Man kan även följa de politiska och historiska växlingarna via förbudena eller tulltaxehöjningarna som pålades vissa varor från särskilda länder vid olika tidpunkter. Det är onekligen en väldigt komplex bild av inte bara tullverket utan samhället som växer fram ur cirkulären och kungörelserna.

Efter år 1830 övergår arkivbildningen från tullkammaren i Nyköping till att bli tullanstalten i Nyköping-Oxelösund (1831–1981) och tullanstalten i Oxelösund (1879–1975). Båda dessa arkiv har en hel del innehållsrika serier, såsom skeppslistor och konfiskationsjournaler.

En liten serie från den förra arkivbildaren som är värd att uppmärksammas är *personella berättelser* som finns i huvudavdelningen för utgående handlingar. Volymen innehåller dels årsberättelser för åren 1831–1886, dels personella berättelser 1839–1885. Årsberättelserna sätter staden och dess invånare i en kontext under rubriken ”Nyköpings Sjö tullkammares Berättelse om Handel, Näringar, Uppbörd och Bevakning för år ....”. De personella berättelserna berör de anställda vid tullkammaren (anstalten) och emellanåt har man inkluderat en kort kommentar av uppförandet i tjänsten under rubriken Witsord.

Tullanstaltens i Köping arkiv 1936–1981

I arkivets handlingar finner man en rad olika benämningar på tullinrättningen i Köping. Ömsom kallas den för tullanstalt, ömsom för tullkammare och benämningen tullstation dyker också upp. Det finns ingen enhetlig term i dokumenten utan namnet varierar med tiden. Arkivet är förtecknat under benämningen tullanstalten i Köping, även om det inte riktigt verkar motsvara tullverkets egen användning av ordet anstalt. Eftersom sjötullen i Köping uppges ha varit organisatoriskt underställd tullkammaren i Västerås, har den inkluderats i den här

guiden för att representera tullverksamhet på lägre nivå i hierarkin.

Tullanstalten i Köping inrättades för att bistå tullkammaren i Västerås som ett led i att bemöta den ökade handelstrafiken. Arkivet består av huvudavdelningarna *A redogörelsehandlingar*; *D register och liggare*; *E korrespondens*; *G räkenskaper* samt serie *J kartor och ritningar*. Informationen som återfinns i serierna återkommer mångt och mycket i andra motsvarande tullarkiv, men handlingarnas tillhörighet i huvudavdelningarna är annorlunda fördelad. Något som också särskiljer tullanstalten i Köping är kartorna som är ovanligt många.

I den omfattande serien *redogörelsehandlingar* finner man många olika slags handlingar. Till skillnad från andra tullarkiv har arkivbildaren här buntat ihop debetlistor, skeppslistor och andra ekonomirelaterade listor i en någorlunda kronologisk ordning. I andra arkiv återfinns en del av listorna i serien för räkenskaper, medan de flesta av sjötullsarkiven innehåller någon form av skeppslista som vanligtvis finns i en serie under *D*. Skeppslistorna från tullanstalten i Köping återfinns alltså i huvudavdelning *A*. Med hjälp av redogörelsehandlingarna kan man få en god bild av trafiken som förekom vid tullanstalten i Köping. Vill man veta mer om vad som försiggick vid Köpingstullen på ärendenivå får man vända sig till serien för korrespondens och serien för konfiskationsjournaler.

Tullanstalten i Köping A 1:9, redogörelsehandlingar 1943–1944

I serien för redogörelsehandlingar hittar man diverse listor som månad för månad redovisar de avgifter som man hade fått in, dels som debetlistor, dels som deponerade medel samt kassajournaler (kredit). I den sista typen av journal finner man bland

annat redovisning av de dagsutgifter som tullstationen hade haft, exempelvis städning, kostnader för tjänstebil eller andra deponerade summor. Dessa listor är främst kopior medan originalen hade skickats till högre ort.

En lite mer informativ typ av lista bland redogörelsehandlingarna är de som kallades för inkommande journal, som hade olika slags beteckningar beroende på vilken typ av uppgift de gällde, exempelvis Ink. Aa, Ab, Ac och så vidare. Inkommande journal Aa innehåller godsredogörelser som aviserats på förhand per post, medan det i Ac fanns inkommande fartygsanmälningar med anteckningar om lasten som omfattades av ”befrielse från sjöfartsavgifter, om överskott av förnödenhets- och proviantartiklar m.m.”. Mycket av lasten som specificerades under dessa anteckningar berörde tobak i olika former, spritdrycker och patroner, oftast placerade i ett plomberat skåp. Vidare finns det anteckningar om lastens och fartygets slutdestination och om det klarerats på någon annan ort. Det var inte bara svenska ångfartyg som anlöpte tullanstalten i Köping; i enstaka fall kom även utländska fartyg.

För någon som är intresserad av fartyg och fartygshistoria är de utgående skeppslistorna och inrikes journalerna för ankommande och utgående skepp en nästintill en ousinlig källa. Att göra en sammanställning av skeppens gång, så kallad ’boat spotting’, lär ge en mycket riklig skörd för entusiasten oberoende vilket sjötullarkiv man vänder sig till. Vidare ger skepps- och diverse redogörelselistor en god bild av handeln med export- och importvaror.

Andra arkiv med omfattande skeppslistor är tullkammaren i Västerås, tullanstalten i Oxelösund, och i viss mån tullanstalten i Nyköping-Oxelösund. Värt att notera är att skeppslistor

och inrikes journaler ibland kan vara fördelade på två separata serier, vilket är fallet med tullkammarens i Västerås arkiv.

Tullanstalten i Köping A 1:37, redogörelsehandlingar 1970–1971

Nedslag i en volym från början av 1970-talet visar att den primära handlingstypen i serien fortfarande är redovisningsjournaler av olika slag. Däremot har dokumenten ändrat karaktär till att vara än mer inriktade på siffror; debiteringsavgifterna har kodats om till sifferkombinationer som är så gott som intetsä- gande för den oinvidge (redovisningsnummer, serie, summa). Inte desto mindre kan man exempelvis konstatera att tullstationen i Köping hade levererat en sammanlagd summa på 195 000 kronor till tullverket för juli månad 1970.

Precis som i början på 1940-talet finns det även redogörelser av kostnaden för städning, tvätt och personalens läkarbesök samt kassajournaler. Vidare kan man se avlöningssumman och avlöningslistor för personal, listor för obekvämt arbetstid, vilka som har haft semester och vem som anställts som semestervikarie. De anställdas avlöningskort med noteringar om avdragen skatt finns också att tillgå. Volymen innehåller även en del verifikationer för olika tjänsteresor som företagits av tullanstaltens anställda.

Skeppslistor som har utgjort en viktig handling i tullverk- samheten finns fortfarande, men representerar inte en avgörande del av handlingarna i volymen. De har reducerats till blanketter där det på en sida finns listor över avgående fartyg, med avresedatum, ort och last som de primära uppgifterna. På blankettens baksida finner man de ankommande fartygen, där man har lagt vikt vid information om fartygets namn, slag, nationa- litet och nettodräktighet.

På det hela taget är upplysningarna i skeppslistorna fortfarande desamma, även om de har blivit något anonymiserade i och med att skepparens namn inte upptas överhuvudtaget, medan fartygets namn fortfarande noteras. Återigen kan man göra en slags kartläggning av vilken typ av varor som exporterades och till vilka länder. En snabb blick ger vid handen att ”stengods” verkar ha varit en av de vanligaste exportvarorna liksom kol, olja, skrot och massaved, för att nämna några varor. Vidare kan man notera en viss koncentration av städer längs Östersjö-kusten som slutdestination, vilket måhända återspeglar en slags tidstypisk utrikeskommers.

Överlag har handlingarna från åren 1970–1971 blivit mer inriktade på att vara just redogörelsehandlingar som skickades in till Kungliga Generaltullstyrelsens ekonomibyrå och även dess statistiska sektion. Reversal över insända handlingar till ovannämnda adressater bekräftar detta. De otaliga listorna som producerades vid de olika tullinstanserna i landet ger en god grund för statistiska uppgifter inom handel, sjöfart och givetvis tullavgifternas ekonomiska andel i statskassan. För det sista bör man i första hand vända sig till serien för räkenskaper. För att förstå vad som låg till grund för siffrorna i de olika redogörelserna, kan man bland annat vända sig till handlingarna i serien för korrespondens, som innehåller dokument kopplade till själva verksamheten vid tullanstalten i Köping.

Tullanstalten i Köping E 1:1, korrespondens 1936–1937

Tullanstaltens serie för inkomna handlingar innehåller kungörelser, meddelanden och telegram som berörde den vardagliga verksamheten, samt korrespondens. Utskicken från Kungliga Generaltullstyrelsen, med dess olika direktiv, går som en röd tråd genom de flesta tullarkivens serie för inkomna skrivelser.

Det är handlingarna med enskilda ärenden som skiljer de olika tullarkiven åt, och det är genom dem man kan få en någorlunda nyanserad bild av verksamheten vid respektive instans.

Exempel på tillvägagångssättet kring utförsel av en last kan man följa i korrespondensen mellan aktiebolag C. M. Isakson i Stockholm och tullstationen i Köping, daterad den 18 augusti 1936. Brevets innehåll påminner i många avseenden om proceduren med uppbörden av sjötullen på 1600-talet; specifikation av lasten från exportören (varuanmälan), vikten av varans kvantitet och värde, och ombudet som skickades till tullstationen för att erlægga tullavgiften i samband med lastning. Vidare motsvarar de detaljer som förekommer i brevet i mångt och mycket de uppgifter som redovisas i de olika listorna i serien för redogörelsehandlingar (det vill säga serie G i andra arkiv). Likväl återspeglar brevet hur en vanlig dag på jobbet kunde te sig för tullstationens tjänstemän på olika nivåer från tullmästaren och neråt.

I tullarkivens serier för inkomna handlingar finner man ofta att företag, och ibland privatpersoner, anhåller om tillstånd att få föra in eller ut sin last, vilket kan ge inblick i företagets historia, vilka varor man importerade respektive exporterade och i vilka kvantiteter. De kan även ge en uppfattning om handelns omfattning ur ekonomisk-historiskt perspektiv, i vissa fall ända upp till nationalekonomisk nivå.

En annan typisk handling som återfinns i arkivet från Köpings tullanstalt är ”kungörelser angående smittsamma sjukdomar m.m.” från Kungl. Majt:s och Rikets Kommerskollegium. Dessa utskick innehöll information om smittsamma sjukdomar, ofta hos hus- eller boskapsdjur i olika länder, exempelvis springorm eller svinpest. De kunde likväl förklara länder fria från exempelvis mul- och klövsjuka. En kartläggning av

just den här typen av kungörelser skulle ge en bild av hur vanligt det var med utbrott och spridning av diverse sjukdomar i andra länder, företrädesvis europeiska, under olika perioder.

Kungörelserna visar också bredden i arbetsuppgifter på en tullanstalt. Dessa omfattade bevakning av landets gränser ur en miljö- och sjukdomsaspekt, något som vartefter kom att bli en allt viktigare uppgift för alla tullar. Ytterligare en viktig arbetsuppgift hos tullanstalten i Köping som genererat en avsevärd mängd handlingar är en annan slags bevakning; den som handlade om själva kontrollen av importgodset. Denna kontroll resulterade i beslagtagnings av smuggelgodset, utfärdande av böter och dylikt och handlingar om detta återfinns i serien G 2 med konfiskationsjournaler och verifikationer.

Tullanstalten i Köping G 2:6, konfiskationsjournaler och verifikationer 1953–1954

Serien för konfiskationsjournaler och verifikationer från Köpings tullanstalt uppgår till nio volymer och omfattar åren 1940–1965. Serien representeras här av volym sex som omfattar konfiskationsjournaler för åren 1953–1955 samt en bunt med diverse handlingar rörande olika tullförseelser för åren 1950–1954.

Konfiskationsjournalerna är utformade som häften med förtryckta blanketter där olika uppgifter har fyllts i. De fungerade som redovisning för respektive konfiskationsärende, men även av de rutinmässiga och kortfattade noteringarna kan man få fram en hel del information. Man får veta datum, vem förbrytaren är, förbrytelsens beskaffenhet, beslagtagnen egendom, dess kvantitet och värde. Vidare får man veta domens utslag och verkställighetsåtgärder. I vissa fall har man fyllt i särskilda anteckningar.

Cigaretter och sprit var de avgjort vanligaste smuggelgodsen. En udda beslagtagen vara som dyker upp är en ”konstsilkestrumpa”. En ytlig genomgång av de konfiskerade varorna ger intrycket av att bötesbeloppen var fastställda enligt vissa bestämmelser, och synen på olovlig varuinförsel ter sig ha varit synnerligen sträng i början och mitten på 1950-talet. Vidare finner man i konfiskationsjournalerna enstaka fall där förbrytelsens beskaffenhet uppgavs vara ”våld å tjänsteman”, vars påföljd var 100 kronor i skadestånd. I början av konfiskationsjournalerna finner man även handlingar som kallas för balanslängd över tullmål, där man kan se namnet på svarande åtföljt av en anteckning, exempelvis om en efterlysning eller en in-drivning gett resultat eller inte.

Utöver konfiskationsjournalerna finns det i volymen en tjock bunt hopbundna papper. Den innehåller en brokig skara handlingar, mestadels korrespondens, tjänsterapporter, efterlysningar, återkallande av efterlysningar, bötesavier, urklipp ur tidningar om tullauktion av beslagtagna varor, stämningar och förteckningar över åtal (tullmål) vid Köpings rådhusrätt. Dessa dokument visar tydligt hur en enda förseelse kunde generera ett antal nya handlingar och man kan delvis följa ärendets gång hos olika instanser.

Konfiskationsjournalerna utgör onekligen ett avbrott i de annars så ordentliga uppvisningarna av redovisning och administration. När dylika brottsmålsrapporter ingår i andra tullarkiv återfinns de i regel som en underavdelning till serien för räkenskaper. Tullkammaren i Västerås samt tullanstalterna i Nyköping-Oxelösund och Oxelösund är andra tullarkiv med nämnvärd mängd konfiskationsjournaler.

Tullanstalten i Köping J 1, ritningar över tullhuset 1952–1961

I tullanstaltens i Köping arkiv finner man ett tämligen omfattande material med *ritningar* (J 1) och *kartor* (J 2). Ritningarna är över 50 till antalet, och härstammar i första hand från en period mellan 1952 och 1961. De flesta av skisserna är utkast med koppling till ombyggnationen av tullhuset. De innehåller planritningar över olika våningar, fasader, snickeridetaljer vid trappan, dörrar, skåp med noggranna mått, kokvrå, möbler, möbleringsförslag med mera. Några av ritningarna visar utkast till hur rummen var tänkta att tilldelas olika funktioner inom tullanstalten, exempelvis kameralexpedition, tullförvaltare, tullöveruppsyningsman, packhus, arkiv och laboratorium. Man kan få en mycket god bild av hur tullhuset i Köping var tänkt att se ut, både ut- och invändigt. Dessutom fanns det en vaktiosk kopplad till tullhuset och några av ritningarna berör den.

Utöver utkasterna med arkitektoniska planer finns det några enklare kartor som visar Köpings hamn med djupmått och tullklaringsområde utmärkta. På samma karta kan man notera tullhusets läge för år 1932 och hur det hade flyttats. Vidare finns det situationsplaner som placerar tullhuset och tomtmarken i deras omgivning. Dessutom finns enklare ritningar/kartor som visar förslag till industrispår i tullhusområdet.

Tullanstalten i Köping J 2, övriga kartor och ritningar 1939–1945, 1967–1972

Avdelningen för kartor innehåller omkring 40 dokument. Man finner kartor över dels segelleder, dels tillfälliga farleder, neutralitetsleder och devieringsbanor. De flesta av kartorna är från andra världskriget och föreställer andra områden än Köpings farvatten. Majoriteten visar passager vid Öresund, Kämpingebukten, Falsterboområdet, områdena kring Öland och västkus-

ten. Vidare finns översiktskartor över Östersjön och Nordsjön. Ett sjökort över Umeå stads hamnområde har också hittat sin väg till arkivet.

Några av de lite mer oväntade kartorna är de som visar minerade farvatten över vitt skilda områden. En karta föreställer södra inloppet till Öresund med mineringar och spärr markerade, en annan visar mineringar i Höllviken-Falsterbokanalen-Kämpingebukten men också hur mineringarna i södra Kvarken var utplacerade. Samtliga bilder är från 1944/45.

Andra tullarkiv som har större bestånd av liknande ritningar över tullhus och kartor/skisser över hamnområden är de från tullkammaren i Västerås respektive Örebro samt tullanstalterna i Nyköping-Oxelösund, Oxelösund och i viss mån Uppsala som även har några fotografier. De flesta arkiven från gränstullarna i Dalarnas län innehåller någon volym med tullhusritningar.

Tullexpeditionens i Östhammar arkiv 1830–1931

Bland tullarkiven finns en arkivbildare som härstammar från en tullexpedition, nämligen den i Östhammar, som ligger vid Upplandskusten. Vidare fanns det även en tullstation i Skutskär och Harnäs, och en tullkammare i Öregrund; samtliga nivåer av tullverket fanns alltså representerade vid den uppländska kusten. De två senare arkiven, särskilt tullkammaren i Öregrund, är något större i omfång, vilket är en återspeglning av att den var organisatoriskt sett överordnad och därmed hade ett större ansvar. I tullexpeditionens i Östhammar arkiv finner man serierna *brevkoncept*, *tulljournaler*, *postböcker*, *inkomna skrivelser* samt diverse *räkenskapsböcker* och *-journaler*.

Tullexpeditionen i Östhammar volym 1, brevkoncept 1830–1905

Med koncept i arkivsammanhang menas oftast avskrifter av utgående handlingar, i regel korrespondens. När det gäller tull-expeditionen i Östhammar finner man i serien brevkoncept ett antal brevböcker som innehåller sammanfattningar av utgående korrespondens med upplysningar om vilka de ställts till, innehåll och datum, som ett slags utförligt diarium. Brevböckerna omfattar spridda år, från 1830 fram till 1931. Majoriteten av brevkoncepten visar utgående handlingar ställda till Kungliga Generaltullstyrelsen enligt ett särskilt upplägg, givetvis med tillhörande variationer.

Gör man ett nedslag ytterligare 60 år tillbaka i tiden, till 1840-talets ”brefbok”, finner man liknande sammanfattningar av den utgående korrespondensen och dess innehåll. Det framgår tydligt i brevböckerna att redovisning av olika slags upp-börd och förpassningar skedde med största noggrannhet och månatligen, något som överensstämmer med direktiven i de inkomna skrivelserna i tullkammarens i Nyköping arkiv. Vidare kan man hitta motsvarande brevkoncept i tullkammarens i Nyköping arkiv, vilket också visar hur tullverkets strama tyglar hade ett genomslag ända ner till handlingsnivån under en väldigt lång tid.

Dessutom skickade man brev från Östhammars tullexpedi-tion även när det inte hade förekommit någon trafik att redovi-sa avgifter för: ”... någon trafik under berörde månad vid tullkm icke egt rum samt att följaktligen, någre flere journaler ej äro att härifrån insända”, daterat 10/3 1843. Ännu kortare sammanfattningar av utgående post för åren 1885–1909 finns i serien för *postböcker*, som är listor över vad som skickats till vilken adressat och portokostnaden.

Tullexpeditionen i Östhammar volym 3, inkommande och utgående journaler 1901–1905, 1921–1930

Såsom framgår i sista citatet ovan utgjorde journaler en given del av verksamhetens dokumentering. Serien *inkommande och utgående tulljournaler* innehåller en volym med skepps- och debiteringslistor, som kolumnvis redovisar skepparens namn, fartygets beskaffenhet och namn, hemort/land, ankommande från eller avgående till, tontal för ångfartyg eller segelfartyg, fyr- och båkavgift, lastens innehåll, anmärkningar och bevakningsåtgärder. Östhammars tulljournaler omfattar åren 1880 fram till 1925, med luckor. I de äldre listorna finns även en kolumn för ”Märkrullans” datum och nummer. Överlag kan man för detta arkiv konstatera att ju yngre lista desto fler kolumner.

Journalerna för inkommande trafik är få till antalet, volymen består i första hand av journaler för utgående trafik. Exporten bestod oftast av stångjärn, tackjärn och järnmalm, medan importen mest verkar ha bestått av livsmedel. Särskilt äldre skeppslistor visar tydligt hur mått kan ha olika betydelse under olika perioder, här redovisas de i tontal, medan under äldre perioder utgjorde skeppets längd eller vikt också en del av tullavgiften.

Dessutom finns det en konfiskationsjournal för augusti månad år 1896 i volymen. Den ger en inblick i ärendet där skepparen O. J. Andersen inte hade anmält lasten. Det finns anteckningar om böteslopp och anledningarna till dem, samt anteckningar som skickats till Kungliga Generaltullstyrelsen och notering om domens laga kraft.

Volymen för *kassajournaler* innehåller kortfattade förteckningar över de månatliga kontanter man fått in i tullmedel, fyr- och båkmedel samt skogsvårdsmedel. Bland kassajournalerna

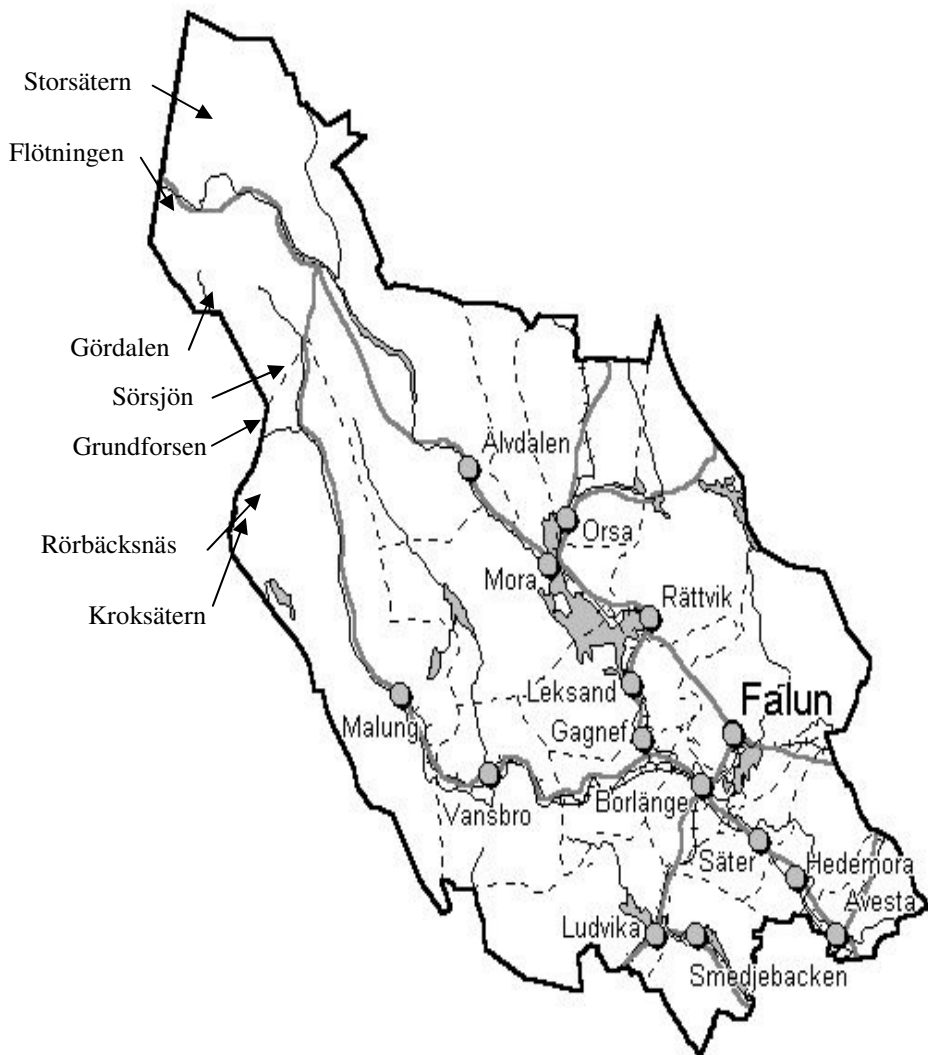

förekommer även 'kvitton' för olika inbetalda eller utfärdade avgifter.

Gränstullen

Gränstullstationerna i Dalarna låg som ett pärlband mot den norska gränsen (se kartan nedan). Arkivens storlek varierar. Tullstationerna i Flötningen och Rörbäcksnäs har genererat ansevärd mängder handlingar, medan andra arkivbildare upp-tar något färre hyllmeter, såsom tullstationerna i Grundforsen, Gördalen, Kroksätra, Storsjön och Sörsjön. På kartan står det Kroksäterna, eftersom det verkar vara den benämning som används numera.

Föga förvånande motsvarade serierna i gränstullsarkiven till stor del dem som förekom i sjötullarkiven; båda var tullverksamheter som hade gemensamma, övergripande funktioner, om än med något olika utgångspunkter. Utgående inklusive koncept och framför allt inkomna handlingar/skrivelser bildar återigen de största serierna, likaså var handlingar som faller in under huvudavdelningen för liggare och register (D) vanliga. Räkenskaper (G) förekommer också, men i avsevärt mindre omfattning än i sjötullens arkiv. Räkenskapernas blygsammare omfång kan förstås i ljuset av att gränstullens verksamhet till stor del gick ut på bevakning och kontroll av gränsområdet, utöver tulluppbörden.

Dalarnas län med gränstullstationerna mot den norska gränsen. Pilarnas lägen är ungefärliga.

Vidare kan man notera att många av gränstationernas arkiv har serien H, som i regel består av ritningar över tullstationshuset. Det är handlingar i serierna D och H som utmärker gränstullarkiven i jämförelse med andra tullarkiv. Gränsbevakningsuppdragen gav upphov till dagböcker som ger inblick i hur verksamheten på en tullstation i Dalarnas län kunde ta sig uttryck. Ritningarna över tullstationshusen kan vara av intresse dels för hembygdsforskare, dels för den arkitektoniskt intresserade. Eftersom gränstullarkiven från Dalarnas län är synnerligen homogena i sina serier och handlingar, samt organisationsnivån genomgående är den samma, tullstation, har en av dessa valts ut att representera gränstullen i den här guiden, nämligen tullstationen i Gördalen.

Tullstationens i Gördalen arkiv 1897–1962

Arkivet består av serie B för *koncept*, avdelning D med *dagböcker och inventarier*, serie E med *inkomna skrivelser*, serie F för *inkomna dagboksutdrag*, serie G för *räkenskaper* samt serie H som innehåller *ritningar*. Återigen utgör serien för inkomna skrivelser den största (sammanlagt 15 volymer). För att få veta vad som konkret kunde hända vid en gränstation kan man även vända sig till serierna *koncept* och *dagböcker*, även om dessa dokument inte innehåller lika mycket information.

Tullstationen i Gördalen E:2, inkomna skrivelser 1903–1907

Nedslag i inkomna skrivelser för åren 1903–1907 visar att de dokument som påträffas är förhållandevis lika dem som finns i andra tullarkivs serier för inkomna skrivelser. Här finns återigen kungörelser, telegram och rundskrivelse som avser ändringar i tulltaxan, hur olika varor skall redovisas och benämnas, föreskrifter angående skeppsmätning, införsel av idisslande

djur och förhöjd sprittull, för att nämna några ärenden. En del av kungörelserna som förekommer lär knappast ha berört tullstationen i Gördalen specifikt, eftersom dess läge intill gränsen mot Norge inte omfattade alla ämnen som utskicken behandlade. Om inte annat kan man konstatera att Kungliga Generaltullstyrelsen var aktiv i sin informationsspridning. Bland dessa officiella och övergripande dokument hittar man även handlingar av mer individuell karaktär som i första hand gällde personalfrågor. Dessa brev berörde ofta bifall eller avslag till anställning, beviljade tjänstledigheter och specificeringar angående tjänsteutövningen.

Tullstationen i Gördalen E:9, inkomna skrivelser, 1935–1944

En jämförande genomgång av inkomna skrivelser av något yngre datum visar att handlingarna nästan enbart består av kungörelser, rundskrivelse och formulär med anvisningar om hur och när olika uppbörder skulle redovisas, lediganslagna tjänster inom tullen samt enskilda ärenden som berörde tullstationens anställda. Det är återigen en uppvisning av en mycket aktiv Kunglig Generaltullstyrelse och dess frekventa anlitan­de av postens tjänster.

Utöver de allmänna kungörelserna som skickades ut till samtliga tullstationer, ger handlingarna i volymen ett intryck av att tullstationen i Gördalen passerades av privatpersoner snarare än att det skulle ha skett handel över gränserna i någon större omfattning. Rundskrivelse­rna handlar mycket om regler kring in- och utförsel av hästar, livsmedel, diverse motorfordon och från och med 1939 även bränsle.

Andra världskriget sätter sina spår i handlingarna, särskilt från och med 1941. I dokumenten tog det sig i uttryck exempelvis genom indragna semestrar på grund av utökad gränsbe-

vakning, diverse utförsel förbud av bland annat valuta, livsmedel och flygfotografier, skärpta kontroller vid införsel av ammunition och skjutvapen samt att gränsbevakningstjänstemännen fick utökade befogenheter att ”passera militära kontroller och spärrar” om de var klädda i uniform och uppvisade ett särskilt tjänstetecken. Tullmyndigheterna mot norska gränsen uppmanades att samverka med polismyndigheterna.

Under 1941 drogs flera tullstationer, däribland Gördalen, in på grund av ekonomiska skäl. Trots det verkar, av arkivhandlingarna att döma, verksamheten ha fortgått i andra former, framför allt i funktionen som passkontroll. Tullstationen i Gördalen hade nu blivit en gränsmyndighet, vilket återspeglas av de inkomna skrivelserna som alltmer innehåller förteckningar över diverse suspekta och misstänkta personer som man antog reste med falska pass.

Trots tullstationens nya inriktning fortsatte cirkulären och kungörelserna från Kungliga Generaltullstyrelsen att trilla in i minskad men ändå oförtruten takt under 1943 och 1944. Nu innehöll de dessutom direktiv som berörde patrulleringen av de svenska gränsområdena. Bland dessa handlingar finns föreskrifter om hur gränsbevakningen skulle rapporteras in, något som genererade arkivhandlingarna som man finner i serie D, nämligen dagböckerna.

Att föra individuell dagbok ingick i tjänsteuppdraget för de anställda vid gränstullen, ”i enlighet med § 200 af gällande tjänstgöringsreglemente” som det står på de förtryckta häftena. Här finner man redovisning av arbetsuppgifterna ända ner på timnivå, även om redogörelserna i sig är ganska översiktliga. Förklaringen till de noggranna rapporterna finner man bland de inkomna handlingarna, där det framgår i rundskrivelser från Kungliga Generaltullstyrelsen att bland annat avverkade

sträckor och färdstätt måste redovisas. Dagboksserien uppgår till två volymer, med luckor. Luckorna i serien för koncept och dagböcker sammanfaller någorlunda, medan andra serier är så gott som kompletta (framförallt serien E).

*Tullstationen i Gördalen D 1 A:1–2, dagböcker 1911–1943;
1944–1954*

Dagböckerna var specifika häften där den enskilde tulltjänstemannen skulle redovisa vilka områden som patrullerats, antalet mil och färdstätt (till fots, skidor, cykel och så vidare). Det är inte särskilt mycket personlig information som kan urskönjas i dessa dagböcker, men de ger intryck av att patrulleringsjobbet många gånger var en ganska ensam (alternativt självständig) syssla.

I gränsridaren P. M. Sörlunds dagbok för åren 1913–1914 finner man att patrulleringen främst skedde i närområdet i Dalarna, och ibland fram till riksgränsen. Dessutom finns anteckningar om när man på tullstationen mottagit författningar och föreskrifter, det vill säga de handlingar som återfinns i inkomna skrivelser. Vidare kan man läsa hur dessa dagböcker inspekterades av högre tjänstemän. Från den 19 februari 1913 finns följande anteckning i hans dagbok: ”Besökt posteringen. Inspekterat Sörlunds tjänstehäst m.m. samt granskat dagboken utan anmärkning. P. Berg”.

Dagböckernas upplägg och innehåll förändrades knappt under de kommande årtiondena, men man kan notera att under 1930-talet och framåt blev det allt viktigare att redovisa hur många mil man patrullerat med automobil, medan kolumnen för anteckningar om mottagna föreskrifter inte längre ingick i den obligatoriska redovisningen.

Tullstationens nya roll att agera som gränsbevakning under andra världskriget lämnade ytterst knapphändiga spår i dagböckerna; i tulltjänstemannens F. O. Gardsiös dagbok för år 1942, finner man anteckningar om "(1 flykting)" från den 1, 17 och 29 juni. Den 1 och 17 juni hade dessutom varit Gardsiös "Fridag". Under juli månad hade antalet flyktingar ökat till 13. Samme Gardsiö hade under sin bevakning vid posteringen den 6 november 1944 visiterat och avvisat sammanlagt sex norr-män inom loppet sju timmar. Den 29 maj 1945 färdades han tillsammans med landsfiskalen till riksgränsen i bil "för ordnande av tyska flyktingars avvisande".

Vill man veta lite utförligare hur arbetet kunde te sig vid gränsposteringen i Gördalen under tidigt 1950-tal kan det löna sig att läsa dagböckerna författade av gränsuppsyningsmans-aspiranten Helge Brindt, från och med 1951 gränsuppsynings-man, som emellanåt ägnade redovisningen av sina arbetsupp-gifter några fler rader än 'bevakning vid tullstation'.

För äldre dagboksnoteringar från gränsstationerna kan man även vända sig till en volym i tullkammarens i Falun arkiv. Tullkammaren i Falun var den närmaste överordnade enheten för gränsstationerna fram till 1922, som därefter låg under Gränstullkammaren i Karlstad. I volymen finns tjänsteanteck-ningar liknande dem som finns i dagböckerna från olika gräns-stationer och även förteckningar över de personer som respek-tive gränssidare hade anträffat landvägen och vad de fört in från Norge till Sverige. Således kan man notera att klockan tre på eftermiddagen den 29 februari 1896 hade gränssidaren Hans Erik Larsson, tjänstgörande vid tullstationen i Grundforsen, tagit emot G. L. Larsson som fört in 630 kg hö, 7 kg raffinerat socker och 1 kg krut. Höet hade varit tullfritt medan sockret och krutet hade förtullats enligt § 4.

I vissa fall finns det överlappande information, då dagböcker i vissa arkiv innehåller samma handlingar som volymen i Faluarkivet. En del handlingar finns däremot bara i Faluarkivet, som i exemplet från 1896 ovan. Vidare finns det anteckningar från tullstationer vars arkiv inte finns i Landsarkivet i Uppsala, exempelvis Idre. Utöver dagboksanteckningar fanns det andra handlingar som utgick från tullstationen, vilka i regel finns i serien för koncept.

Serien för utgående handlingar från tullstationen i Gördalen innehåller endast två volymer. Vidare saknas det ett antal år i den första volymen som omfattar 1897–1954. Den andra volymen som innehåller handlingar från 1955–1962 är förvisso mer komplett när det gäller årtal, men omfånget är direkt blygsamt. Koncepten visar att det mesta av den utgående korrespondensen handlade om att skicka in redogörelser till olika tullinstanser.

Tullstationen i Gördalen B:2, koncept 1955–1962

Koncepten från åren 1955–1962 visar att de utgående handlingarna främst omfattade statistik över ”kontrollbehandlade motorfordon” som passerat gränsen mellan Norge och Sverige samt redogörelser för tjänstesamtal från tullstationen och deras kostnad. Bland dessa handlingar finner man enstaka ärenden som inte var en del av den ordinarie (obligatoriska) redovisningen; exempelvis en rapport om misstänkt tjuvjakt på älg.

Gördalens tullstation lades ner från och med 1 maj 1962, något som man trodde skulle vara tillfälligt. I ett informationsbrev till Stora Kopparbergs Bergslags A-B i Älvdalen uppmanar man företaget att använda sig av ”En i Östby, Norge nyinrättad tullstation” som i fortsättningen skulle hantera klareringen av norsk och svensk godstrafik.

Tullstationen i Gördalen H:1, ritningar 1926–1947

Volymen med ritningar över tullhuset i Gördalen innehåller olika slags handlingar. Tullhuset fungerade både som tullstation och som bostadshus, fördelat på tre våningar. Planritningar över dessa tre våningar finns dels från 1926, dels från 1943. Det senare årtalet ter sig något märkligt med tanke på att tullstationen vid den tidpunkten formellt var nedlagd (se ovan). De flesta ritningarna i volymen är från 1926–1927, och de inkluderar även en specialritning över den invändiga trappan, ritningar på skåp i diverse rum, detaljritningar till köksskåpen och en snickeriförteckning.

Ritningar till nybyggnationen över tullhusets fasad mot norr, söder och öster ger en god bild av hur stationen såg ut utvändigt. Vidare finns det en ritning med materialbeteckning som specificerade vilka delar som skulle vara i betong respektive trä, med måtten noggrant angivna. En så kallad situationsplan över bostadshusets dräneringsdiken, och en nivåskiss visar hur stationen låg i förhållande till den omgivande terrängen. Läget på tullbommen och en ritning över förslag till tullbommar finns också.

I volymen hittar man även en grundlig besiktningsrapport över tullhusets samtliga plan, både ut- och invändigt, med noteringar om åtgärder och underhåll. Likaså finns det ”arbetsbeskrivningar” som mycket grundligt redogör för hur reparationsarbetet och ”elektrisk belysningsinstallation” skulle ske.

Sammanfattningsvis är det ett mycket homogent material som finns i sjö- och gränstullarkiven, både över tid och organisationsnivå. Huvuddragen är desamma, med de olika kungörelserna och författningarna som utgångspunkt, medan de lokala,

geografiska och politiska premisserna bidrar till arkivens innehåll och utformning.

Landtull och accis

Material relaterat till landtullen och accisen är förhållandevis litet på Landsarkivet i Uppsala, vilket har sin förklaring i att det mesta av tullbestånden härrör från tiden efter 1810. Detta står i stark kontrast till det relativt stora antalet arkiv från accisrätter (Appendix 3), vilket skvallrar om att det faktiskt funnits landtull och accis på en långt bredare basis än vad det bevarade arkivmaterialet ger sken av.

Det innebär inte att handlingar angående landtull och accis saknas. Det finns tre arkivbildare som innehåller material kopplat till landtullen och accisen; tull- och acciskammaren i Mariefred, tullkammaren i Arboga samt tullkammaren i Torsåkra. Dokumenten i dessa arkiv är ganska likartade med uppborrdslängderna som en central handlingstyp. Det kan möjligtvis bero på att ifrågavarande material i stor utsträckning sammanfaller med perioderna för generaltullarrendet, som i sin tur har påverkat utformningen av handlingarna som genererades i samband med uppborrden av landtull och accis.

Vid påkommen förseelse eller underlåtelse att betala landtull eller accis avgjordes saken i en accisrätt. Materialet härstammar visserligen från domstolsarkiv och inte tullarkiv, men det har uppkommit som en följd av landtullen och accisen och förtjänar därför att uppmärksammas här.

		Sk.	fl.	r.
Wid Utgående.				
Kreatur, lefwande, af alla slag: Tredubbel afsigt mot				
hward Sjötulls Taxan innehåller.				
Rött, färst	• • • • •	1	lisp.	3
faltadt	• • • • •	1	tunna	20
rött	• • • • •	1	lisp.	6
Ost	} tredubbel mot hward Sjötulls Taxan innehåller.			
Smör				
Anmärkning: Förestående Artiklar äro till mindre				
icke till utlöfjel tillåtna från annan ort än Skåne.				
Pottaska	• • • • •	1	lisp.	6
Trädvirke:				
Bjelfar	10 a 12 alnars	—	8 a 10 tums	1 styck.
	12 a 15 alnars	—	8 a 10 tums	1 styck.
	15 a 18 alnars	—	8 a 10 tums	1 styck.
	9 a 12 alnars	—	10 a 12 tums	1 styck.
	12 a 15 alnars	—	10 a 12 tums	1 styck.
	15 a 18 alnars	—	10 a 12 tums	1 styck.
	öfwer 18 alnar	• • • • •	1 styck.	8
Sparrar	• • • • •	1	styck.	4
Spiror från 4 til 7 palm	• • • • •	1	styck.	20
öfwer 7 palm	• • • • •	1	styck.	1
Wid Afstämpling.				
Den härwid för Säcker och Tobak erlagde Landtull				
hafwa Rikens Ständer äfwen till fortfarande fast				
skäl på sätt som följer:				
Wid afstämplingen af inrikes tillwerkadt Popp:				
säcker	• • • • •	1	skåp.	2
Af inrikes tillwerkad Tobak: den afsigt, som 1777 års				
Landtulls Taxa uti Landtull för hwarje sort utfätter.				

Förhöjda tulltaxor som ersättning för landtullsintäkter berörde bland annat kreatur, ost, smör och trävirke. (Tullkammaren i Nyköping volym 17)

Tullkammarens i Torshälla arkiv 1781–1860

Arkivhandlingar från tullkammaren i Torshälla upptar ett band. Största delen av volymen utgörs av uppbördsredovisningar av landtull och accis från januari till november månad år 1781. Därefter är det kronologiskt sett ett stort gap till de efterföljande handlingarna som består av ett häfte med ”Qvartalsförslag och Posträkning för år 1841” och ett antal spridda journaler från 1830- och 1840-talen ”öfver Afgångne förpassade Waror” eller ”Ankomne förpassade Waror”. Slutligen finns några handlingar som i första hand är förteckningar över Torshälla tullkammarens inventarier; även dessa är från spridda år under 1850-talet fram till 1860.

Upplägget för de månatliga uppbördsredovisningarna följer ett specifikt mönster. På ”Kongl. General Land-Tulls Contoi-rets vägnar” hade man skickat särskilda ark ”som til Tull- och Accis Upbördslängd brukas skal”. I Torshälla fanns det sammanlagt fyra olika ställen som uppbördslängder upprättades: Torshälla acciskammare, Torshälla Norra, Östra och Westra Tull. I slutet på månadens handlingar finns det även sammanställningar av samtliga tullavgifter. På första sidan av uppbördsbladen förekommer tryckta anvisningar om hur uppbörden skulle redovisas, men också påminnelser om några av de skyldigheter som en besökare, tullskrifware, tullnär eller inspektor hade.

Torshälla Acciskammare oktober 1781

På blankettens titelsida är rubriken ”Tull- och Accis Upbördslängd för” förtryckt och sedan hade man för hand fyllt i ”Torshälla acciskammare”. Däremot hade man så gott som genomgående strukit över ~~Tull- och~~, för att således få en rubrik som

löd ”Accis Upbördslängd för Torshälla acciskammare”. Dessa dokument handlar uteslutande om uppbördsredovisning för malt i olika kvantiteter. Redovisningen är mycket kortfattad. Först har man skrivit datum, nummer (turordning på listan), namnet, mängden malt både i bokstäver och i siffror samt summan för accis. För den 10:e oktober finns noteringen ”Madame Holm salu bryggd malt en tunna”, för vilken hon betalade 4 skilling 5 runstycken i accis.

Torshälla Norra Tull augusti 1781

Uppbördslängderna från övriga tullplatser i Torshälla har samma titelsida som acciskammarens, förutom att man har angivit respektive ställe, exempelvis ”Tull- och Accis Upbördslängd för Torshälla Westra Tull”. På följande sida finns ett antal kolumner, som påminner om acciskammarens redovisning för accisuppbörden med datum, nummerordning i listan och namn. Därefter uppges även ort, varuslag samt avgift. Kolumnerna för vilken tull man betalade är fler till antalet, fördelade på landtull (ibland kallad intull eller ordinarie intull), spannmålsaccis, boskapsaccis, portaccis samt första och andra ”frihetscolumnen”, vilket antagligen syftade på varor som var tullbefriade eller redan förtullade på andra orter.

Utvecklingen av varornas och pengarnas värde lär synas tydligt om man studerar landtullarkivens handlingar över längre perioder. I viss mån kan man följa årstiderna genom de olika varor som fördes in i Torshälla genom de tre tullportarna. Exempelvis under augusti månad fördes en hel del sommarhö in. Torshälla Norra Tull den andra augusti 1781: ”Jonas Nordin i staden höö ett som: enbetslaß” för vilken intull och rekognition betalats 5 runstycken. Rekognition var en avgift som erlades till staten för en vara som lagrades och inte infördes i landet. Be-

greppet kunde även stå för en låg införsel- eller utförselavgift som erlades för vissa tullfria varor.

I volymen hittar man dessutom sammanställningar som, utöver ovanstående uppbörder, räknade upp intäkterna från ”Slakteri arrende för salu och husbehofs af stadsens afvel”, ”bryggeri accis til salu”, ”bageri accis til salu”, ”af Fiermare Åboer” samt ”Skyl Tulls accis”. Skyltull var en tull, betald per skyl, för säd som växer inom stadens område. Med skyl avsågs obunden säd eller kärve. Rundskrivelser, passersedlar och diverse individuella handlingar förekommer också.

Utöver de officiella redovisade siffrorna fanns det en hel del försök till att kringgå tullavgifterna, vilket inte minst bevitnas av arkiven från accisrätter.

Accisrätten

Om det uppdagades att man på något sätt underlåtit att betala landtull eller accis, avhandlades fallet i en accisrätt. Accis skulle i första hand erläggas för malt, medan införsel av boskap krävde både landtull och boskapsaccis, liksom spannmål omfattades av såväl landtull som spannmålsaccis. Såsom tidigare noterat, finns det ett relativt stort antal arkiv som härrör från accisrätter på Landsarkivet i Uppsala.

Accisrättens i Arboga arkiv 1744–1812

Accisrätten i Arboga volym 1, protokoll 1744, 1787–1812

Arkivet består av två volymer; *protokoll* i volym ett och *brevkoncept* och *ankomna skrivelser* i volym två. Accisrättens ”protocoll” innehåller varierad information om det dåtida samhället och människorna som bodde i och kring Arboga. Handlingarna avslöjar hur landtullens tjänstemän genomförde sina arbetsuppgifter med omsorg. I vissa fall avgjordes internt gruff mel-

lan landtullens tjänstemän i accisrätten. Likaväl träder människor ur olika yrkesgrupper fram i accisrättens anteckningar, vilka ger intryck av att brott mot accisen eller landtullen verkar ha varit vanligt förekommande, både bland män och kvinnor. Handlingarna från Arboga accisrätt ger därmed mycket information för släktforskare och andra historieintresserade, då man kan följa personer från olika perspektiv, allt ifrån rådmannen till tullskrivaren till besökaren och alla de som stod anklagade.

Dessutom kan man följa hur en del av det svenska samhällets rättsväsende fungerade och vilka påföljder olika förseelser kunde få. Sädesbrännvinets roll i det svenska samhället var en källa till allehanda handlingar som utmynnade i diverse kungörelser, rättsprotokoll och säkert en hel del nöje vid 'lurendrägeri' och konsumtion av drycken!

Lästips

För den som vill veta mer om tullverkets historia, rekommenderas *Tullverket 1636–1986. En jubileumsbok*, som är bok utgiven av Generaltullstyrelsen i samband med 350-årsjubileet 1986. Den ger en övergripande historisk bakgrund till hur de olika tullarna växt fram och hur organisationen har utvecklats under århundradenas lopp fram till slutet på 1900-talet.

Likaså kan man vända sig till Beata Losmans översikt av svensk förvaltningshistorik, som finns tillgänglig via *Nationell ArkivDatabas* (NAD). Här finns en genomgång av hur tullverkets organisation har växlat genom åren. Vidare får man här en god inblick i tullväsendets förhållande till statliga myndigheter och hur dess arkiv både direkt och indirekt är kopplade till andra arkivbildare.

För att få en uppfattning om vilka tullarkiv och tullrelaterade handlingar som finns på Riksarkivet i Stockholm, rekommenderas Karin Wikbergs bok *Alla dessa tullar – en arkivguide. En vägledning till tullarkiv och tullhandlingar i Riksarkivet* (2006). Här finns även förteckningar över personarkiv och enskilda arkiv från exempelvis olika generaltullförvaltare och överdirektörer för sjötullen, liksom över Generaltullstyrelsens eget arkiv. Wikbergs litteraturförteckning är uppdelad i ämnesområden, vilket gör det lätt att hitta relevant litteratur utifrån behov och intresse.

Man kan notera att vissa årtal som anges av Wikberg skiljer sig från de som uppges i Beata Losmans förvaltningshistorik. För tullarkiven på Landsarkivet i Uppsala stämmer Losmans årtal bättre överens med tullens egna dokument.

Det finns åtskilliga artiklar med ämnen som berör vitt skilda ämnen relaterade till tullen. Framför allt kan *Tullhistorisk tidskrift* nämnas, som ges ut av Tullhistoriska föreningen. Vidare ger samma förening i samarbete med Tullmuseum ut årsboken *ARGUS*.

Det finns få publikationer som renodlat berör tullväsendet eller tullarkiv, men mycket forskning, särskilt inom handels- och ekonomisk historia innefattar dess verksamhet och handlingar. Exempelvis kan Staffan Högbergs avhandling *Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet. Stapelvaror i svensk export och import 1738–1810* från 1969 nämnas. I hans forskning ingår tullarkiven som en del av källmaterialet, men författaren påpekar också de problem som finns med ofullständiga eller hårt gallrade tullarkiv. Avhandlingen åskådliggör tullarkivens stora potential i fråga om intressanta forskningsämnen; det är ett komplext samhälle som träder fram bland tullarkivens handlingar.

Appendix 1: Tullterminologi

Accis	Ordets betydelse varierar med tiden och termen används inte längre i svensk lagtext. Accis kan närmast liknas vid konsumtionskatt, införd 1572. Omvandlades 1622 i samband med lilla tullen att omfatta mat, dryck och spannmål som fördes in i städer. Avskaffad 1810.
Accisrätt	Specialdomstol där mål rörande brott mot landtullen och accisen avgjordes. Avskaffad 1811.
Besökare	Titel på lägre tjänstemän, anställda vid tullverket, som gick ombord på fartyg innan de lade till i hamnen. En alternativ benämning är visitatör.
Fyr- och båkavgift	”Föregångare till fyr- och farledsvaruavgifter. Beräknades vid fartygsklarering efter i mätbrevet uppgivna nettodräktighet.” Wikberg, K. (2006) <i>Alla dessa tullar – en arkivguide</i> , s. 215.
Generaltullarrende	Förpaktning av sjö- och landtull, då staten arrenderade ut uppbörden till personer eller bolag. Förekom i tre omgångar: 1726–1765, 1777–1782 och 1803–1813.
Generaltullarrendesocietet	Det bolag som hade hand om uppbörden av tullavgift under arrendeperioderna (se ovan). Betalade en årlig bestämd summa till kronan för förpaktningen.
Licent	Tullavgift i Östersjöprovinserna. 1719 infördes ’ordinarie licenten’ som

	<p>uppbars vid tullklarering. Den extra licenten infördes 1723 för att bekosta bl.a. konvojer. Ordinarie och extra licenten slogs samman 1770 och 1782 uppgick de i tullen.</p>
Lilla tullen	<p>Landtullen, även kallad småtullarna. Syftar på tullavgiften som erlades i samband med inrikeshandeln, det vill säga i samband med införsel av varor till städer, bergslag marknadsplatser och torg. Avskaffad 1810/11.</p>
Lurendrägeri	<p>Smuggling</p>
Nederlag	<p>Magasin där inspekterade varor låstes in mot avgift. Varuägaren kunde begära uppskov på tullavgiften tills varorna var sålda.</p>
Ordinantia	<p>Kunglig förordning. Kan även referera till beslut från Generaltullstyrelsen.</p>
Packhus	<p>Lokal där det lossade godset inspekterades i sina packar.</p>
Stapelstad	<p>Utrikeshandel fick endast ske i stapelstäderna, varmed sjötull (stora tullen) uppbars i dessa städer. Uppdelningen stapel- och uppstad togs i bruk under 1610-talet.</p>
Stora tullen	<p>Sjötullen. Förvaltades av kronan (staten) under ledning av Kommers- eller Kammarkollegiet. Uppbar skatt på import- och exportvaror. Kunde även kallas stora sjötullen.</p>
Tullanstalt	<p>Se tullstation.</p>
Tullexpedition	<p>Låg vid kusten, med begränsad förtullningsrätt. Fr.o.m. 1927 likställdes den</p>

	med tullstation, som i sin tur löd under tullkammaren.
Tullkammare	Term som syftar på tullförvaltningen i rikets stapelstäder.
Tullnär	Högre tjänsteman inom tullverket. Kunde även kallas tullskrivare.
Tullstation	Begreppet infört 1876. ”Tullplats med begränsad förtullningsrätt lydande under tullkammare.” Wikberg, K. (2006) <i>Alla dessa tullar – en arkivguide</i> , s. 228.
Uppstad	Städerna längs Bottenviken norr om Stockholm och Åbo definierades som uppstäder och fick inte bedriva direkt utrikeshandel, utan skulle fokusera på inrikeshandeln. Gävle hade dispens från detta s.k. bottniska handelstvånget. Förbudet avskaffades stegvis fr.o.m. 1765.

Appendix 2: Tullarkiven på Landsarkivet i Uppsala

Gränsposteringen i Sörsjön	1897–1953
Gränstullmästaren i	1891–1991
Rörbäcksnäs och Flötningens Gränstullmästardistrikt	
Tull- och acciskammaren i Mariefred	1780–1781
Tullanstalten i Köping	1936–1981, 1982–1991
Tullanstalten i Nyköping- Oxelösund	1831–1981
Tullanstalten i Oxelösund	1879–1975
Tullanstalten i Uppsala	1889–1981, 1982–1991
Tullexpeditionen i Östhammar	1830–1931
Tullkammaren i Arboga	1750–1867
Tullkammaren i Askersund	1852
Tullkammaren i Eskilstuna	1904–1991
Tullkammaren i Falun	1826–1995
Tullkammaren i Nyköping	1676–1830
Tullkammaren i Torshälla	1781–1860
Tullkammaren i Västerås	1880–1995
Tullkammaren i Örebro	1899–1981, 1982–1991, 1992–1995
Tullkammaren i Öregrund	1838–1956
Tullstationen i Flötningen	1879–1981
Tullstationen i Grundforsen	1880–1958
Tullstationen i Gördalen	1897–1962
Tullstationen i Kroksätra	1935–1958

Tullstationen i Rörbäcksnäs	1889–1991
Tullstationen i Skutskär och Harnäs	1859–1921
Tullstationen i Storsäterna	1896–1961

Appendix 3: Accisrätter på Landsarkivet i Uppsala

Accisrätten i Arboga	1744–1812
Accisrätten i Askersund	1772–1810
Accisrätten i Enköping	1653–1810
Accisrätten i Eskilstuna	1721–1810
Accisrätten i Falun	1718–1764
Accisrätten i Hedemora	1745–1792
Accisrätten i Köping	1668–1811
Accisrätten i Lindesberg	1805–1809
Accisrätten i Nyköping	1720–1811
Accisrätten i Strängnäs	1757–1787
Accisrätten i Säter	1670–1823
Accisrätten i Torshälla	1720–1808
Accisrätten i Uppsala	1689–1810
Accisrätten i Västerås	1697–1811
Accisrätten i Örebro	1695–1819
Accisrätten i Östhammar	1710–1805

Sjötullrätten i Nyköping	1684–1831
--------------------------	-----------